

О.С. Березюк,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет)

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМАХ НАВЧАЛЬНИХ УСТАНОВ

У статті проаналізовано сутність понять "освітньо-виховна система", "національна освітньо-виховна система", їх компоненти, а саме національний компонент, закономірності розвитку, етапи, особливості, шляхи та засоби реалізації в сучасних навчальних установах.

Національна ідея України закладена в будівництві вільного та процвітаючого суспільства, міцної держави. Наука доводить, що справжня навчально-виховна робота з дітьми та молоддю повинна бути глибоко національна за сутністю, змістом, характером. І центральне місце у цьому відіграють освітньо-виховні системи навчальних установ.

Зміст освіти педагогічних закладів має використовувати національний компонент, що наповнить його культурно-історичним надбанням рідного народу, допоможе сформувати громадянина, здатного до свідомого суспільного вибору.

Цій проблемі присвятили наукові праці вітчизняні та зарубіжні вчені (І.Д. Бех, С.І. Гончаренко, І.А. Зязюн, В.І. Лозова, Г.І. Сорока, М.Г. Стельмахович, О.В. Сухомлинська, Є.Н. Баришнікова, В.А. Караковський, Л.І. Новикова, А.В. Хуторской, І.С. Якиманська та інші).

Мета статті, що становить одну із складових нашого дослідження, – показати роль національного компонента у змісті роботи освітньо-виховних навчальних установ.

Основні завдання – визначити сутність, характерні риси, закономірності освітньо-виховних систем, а саме національної освітньо-виховної системи, її будову, шляхи та засоби реалізації.

У науковій літературі існує велика кількість підходів, концепцій, щодо самого поняття "освітньо-виховна система". Так, петербурзькі дослідники І.А. Колесникова, Є.Н. Баришнікова та інші вважають, що освітньо-виховні системи відбивають специфічний спосіб організації навчально-виховного процесу на рівні конкретної установи, організації і тим самим підкреслюють значущість організаційно-процесуальної сторони навчально-виховної діяльності [1]. Л.І. Новикова висловлює міркування, що освітньо-виховна система є цілісним організмом, що виникає у процесі взаємодії основних компонентів навчання і виховання (цілі, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, матеріальна база) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат [1].

На думку В.І. Лозової, Г.І. Сороки та інших, освітньо-виховна система – це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості [2].

Освітньо-виховна система має певні характерні риси, внутрішню будову, зв'язки з навколишнім середовищем, етапи розвитку і розв'язує наступні педагогічні завдання:

- формує в молоді цілісну систему наукових знань про природу, суспільство, людину;
- навчає оволодівати прийомами і способами основних видів людської діяльності;
- розвиває креативні здібності особистості, її нахили та таланти, прагнення і здатність до самореалізації, самопізнання;
- формує ціннісні відносини до різних сторін навколишньої дійсності і до самих себе;
- створює в освітній установі колектив, сприятливе середовище для розвитку та життєдіяльності особистості.

Робота освітньо-виховної системи дотримується певних принципів, а саме: цілеспрямованості, цілісності, відкритості, саморозвитку.

Щодо внутрішньої будови будь-якої освітньо-виховної системи, то вчені висловлюють різні точки зору про склад її компонентів. Це пояснюється складністю і поліструктурністю системного утворення, а також існуючим розходженням думок дослідників про те, які елементи слід уважати найбільш важливими. Л.І. Новикова, І.С. Якиманська, А.В. Хуторской та інші відносять до числа таких елементів:

- цілі, виражені у вихідній концепції;
- діяльність, що забезпечує досягнення цільових орієнтирів;
- суб'єкт діяльності;
- відношення, що інтегрують суб'єкт у деяку спільність;
- середовище системи, освоєне суб'єктом;
- управління, що забезпечує інтеграцію у цілісну систему і розвиток цієї системи [1: 3].

Є.Н. Степанов до складу основних компонентів вводить: індивідуально-груповий, ціннісно-орієнтаційний, функціонально-діяльнісний, комунікативний, діагностико-результативний [2].

І.А. Колесникова, Є.Н. Баришніков виділяють лише три компоненти:

- ціннісно-сміслову ядро (мета, принципи, зміст життєдіяльності, методика діагностики);
- просторово-тимчасову структуру (індивідуальні, групові, колективні, фронтальні форми різних видів діяльності);
- координаційно-педагогічний компонент (педагогічні технології, які застосовуються в навчально-виховному процесі) [2].

Для кожного етапу характерні специфічні задачі, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки.

Значний внесок у вивчення процесу розвитку навчально-виховної системи зробили В.А. Караковський і М.М. Сидорків. Вони встановили наступні закономірності освітньо-виховних систем:

- перевага внутрішньої детермінації процесу над зовнішньою;
- наявність та вирішення протиріч між новаціями і традиціями в життєдіяльності системи;
- випередження розвитку структури в порівнянні з функціями;
- виникнення криз, обумовлених неузгодженістю структури й функцій, що виражається у посиленні дезінтегруючих тенденцій;
- зміна основної самоутворюючої діяльності або зміна її змісту в результаті подолання кризи [4].

Звідси і випливає, що будь-яка освітньо-виховна система проходить у своєму розвитку чотири етапи: етап становлення, етап стабільного розвитку, етап завершальний, етап відновлення і перебудови системи.

Будь-яка навчально-виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси і потреби реальних людей, тому вона не може бути ідентичною в різних регіонах, навіть у сусідніх ліцєях, гімназіях, школах і є глибоко національною за своєю сутністю. Адже нація – це, насамперед, система різноманітних природних (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних), психічних, історично зумовлених ознак "тіла, душі й розуму" (К.Д. Ушинський), тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей [5].

Звідси випливає, що різні ознаки, якості людей залежно від національної приналежності потрібно формувати не однаковими уніфікованими для багатьох народів, націй, а, навпаки, різними за змістом, засобами, методами навчально-виховної роботи, які виробилися в кожній нації протягом віків і які є складовою та невід'ємною часткою її самобутньої матеріальної та духовної культури.

Національна освітньо-виховна система – це історично зумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної та духовної культури нації. Національна освітньо-виховна система ґрунтується на засадах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, родинного виховання, що увібрали в себе надбання народної мудрості [5].

Організація життєдіяльності дітей та молоді в національній освітньо-виховній системі будується на основі таких принципів:

- народність – добір пріоритетних видів діяльності учнів та їх організація відповідно до регіональних, місцевих умов, інтересів вихованців, їхнього досвіду. Зміст діяльності – рідна мова, народні традиції та мистецтво, національно-етнічна обрядовість, звичаї та інші;
- природовідповідність – побудова навчально-виховного процесу життєдіяльності дітей згідно із природою дитини, реалізація ідеї добровільності (навчання та виховання без примушування, виховання потреб у дітей, виходячи з їхніх особистих уподобань, переконань, саморозвитку талантів, здібностей, свободи у своїх правах);
- культуровідповідність – збагачення особистості досягненнями національної та світової культур, забезпечення наступності в оволодінні існуючим рівнем культури народу, збереження своєрідності нації, загальнолюдських цінностей, використання народних традиційних засобів творчого розвитку особистості, сприяння самовизначенню учня відносно соціокультурних цінностей народу тощо;
- етнічна соціалізація – врахування типових рис етнічної спільності, ментальності народу, прилучення молоді до життєвих норм та цінностей старшого покоління, розвиток кращих рис народу в молодіжних об'єднаннях, визначення власного місця у суспільстві, здатність та готовність до конструктивно-критичної взаємодії з існуючою соціальною реальністю;
- гуманізація – сприйняття особистості вихованця як найвищої соціальної цінності, забезпечення прав на свободу, соціальний захист, розвиток здібностей і виявлення індивідуальності, самореалізація фізичних, психічних, соціальних і духовних основ розвитку особистості, повага і віра в кожную особистість, увага, допомога, співпереживання у труднощах людського становлення;
- демократизм – демократизація співробітництва вихователів і вихованців у розв'язанні завдань життєдіяльності дітей, усунення авторитарного стилю виховання, утвердження таких норм у житті дітей, як загальні збори колективу, змінність лідерів, самоврядування;
- єдність, наступність, спадковість поколінь – організація передачі від старшого покоління молодшому господарсько-економічного досвіду, духовно-моральних і соціальних цінностей тощо.

Національний компонент освітньо-виховної системи передбачає цілеспрямоване формування етнопедагогічними чинниками в підростаючого покоління основних і специфічних для українців якостей, що відображають особливості їхньої психології, характеру, самосвідомості, способу мислення та інші.

Серцевиною змісту такого виховання має бути духовність українського народу. Внутрішній світ особистості є рушійною силою розвитку духовності людини, визначальним чинником дій і поведінки, ціннісних орієнтацій, життєвої та громадянської позиції. Виразником народної педагогічної мудрості є, насамперед, сім'я. У ній дитина виховувалася рідною мовою, всім укладом родинного життя, традиціями, домашнім побутом, атмосферою взаємин між старшими і меншими, пам'яттю родоводу. Це й заклало фундамент особистості людини, живило корінь її духовності, моральності, патріотизму, громадянськості.

Демократичне гуманне українське суспільство, яке ми прагнемо побудувати, передбачає формування в громадян таких загальнолюдських чеснот, як совість, честь, гідність, справедливість, людяність, доброта, милосердя, працелюбність. Складові народознавства (мова, культура, традиції, мораль тощо) правомірно розглядати і як чинники етнопедагогіки, за допомогою яких реалізуються цілі і завдання національного компоненту освітньо-виховної системи. Засвоюючи матеріальні та духовні цінності, вироблені народом і

людством, молода особистість стає людиною з відповідними рисами характеру. Національні цінності сприяють формуванню в особистості національних якостей і є засобами реалізації національного компонента в освітньо-виховних системах навчальних установ.

* Рідна мова. Це самобутній спосіб мислення, оригінальний засіб пізнання дійсності, неповторний і нічим незамінний інструментарій творчості народу. Унікальність, оригінальність і неповторність кожної мови є явище цивілізації. Поміляються ті, хто гадає, що у мови єдина функція – "засіб спілкування". Це не просто технічний інструмент. Мова є водночас і засадою, і похідною національної самобутності конкретного народу і конкретної культури.

* Родовід й історія. Останнім часом уживається і більш широка поетизована назва родоводу – "берегиня". Мамина пісня, батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, добре слово сусіди, традиційний звичай взаємодопомоги – толока, – незамулена криниця, з якої пив воду філософ чи мандрівник, давня пам'ятка на околиці села чи урочище, з котрим пов'язане наше історичне минуле – все це наша родовідна пам'ять, наші непересічні символи, наша історія, може, почасти й сумна, але в основі своєї велична і всестверджуюча.

Берегти свій рід, свій родовід, пам'ять про нього – одне із завдань національного компоненту освітньо-виховної системи.

Високо оцінював сім'ю як осередок суспільного виховання В.О. Сухомлинський. Він писав, що у сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання [6].

* Родинно-побутова культура.

До відображення типових ознак української побутової культури (оздоблення народними елементами інтер'єру житла, традиції національного одягу, змістовні форми проведення дозвілля, відпочинку, гуртове виконання трудомістких робіт тощо) дедалі активніше залучаються діти та молодь.

* Педагогіка народного календаря.

Народний календар – енциклопедія знань про життя людей, їх працю, побут, дозвілля. Кожна дата свята народного календаря рясніє традиціями і звичаями, які найтісніше пов'язані із природою рідної місцевості та трудовою діяльністю людини. Тут немає нічого надуманого і штучного. Все відповідає традиційному способу життя народу. Ідейно-моральна наснаженість, зміст народного календаря мудро спрямовані на виховання в учнів почуття господаря землі, працьовитості, ініціативності й підприємливості, якостей турботливого сім'янина, порядності, добродійності та багатьох інших чеснот.

* Фольклор.

Фольклор бере витoki з народних традицій, своїми коренями він сягає у давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв і стимулятором їх дальшого розвитку.

* Національна символіка і народні символи.

Національна символіка і народні символи розвивалися й установлювалися протягом століть, вони містять у собі філософський, політичний, ідейно-моральний, естетичний зміст. Символіка концентрує конкретно-історичний матеріал, який відображає доленосні події, факти в житті історії народу, виконує функцію консолідації нації, об'єднання споконвічних українських земель в єдину суверенну й незалежну державу, виховує в учнів благородні почуття.

* Емоційна культура.

Почуття, переживання – це "ворота" пізнання, людинознавчий, народознавчий матеріал, що сприяє формуванню в молоді доброти і чуйності, ніжності та ширості, задушевності.

Виховання емоційної культури – складна ділянка роботи. У народі кажуть: суть виховання – у вихованні почуттів. Глибокі почуття облагороджують інстинкти, становлять сутність і зміст душі людини. Треба брати до уваги, що, формуючи якості особистості, риси характеру, необхідно, насамперед, виховувати в неї відповідні почуття.

* Основи народної моралі.

За народною мораллю, моральні якості – це єдність моральної свідомості, моральних почуттів та поведінки, дій. Виходячи з цього, народна мораль вирішує завдання: виховання моральної свідомості та моральних переконань, виховання навичок і звичок моральної поведінки, набуття досвіду духовно-моральних відносин.

М.Г. Стельмахович звертає увагу на те, що народна мораль в українців тісно пов'язана з духовністю [5].

* Національна психологія і характер людини.

Кожен народ має історично обумовлену національну психологію (інший термін – душевний характер), певну сукупність духовних якостей, яскраво виражену специфіку внутрішнього світу, яка проявляється в діяльності, поведінці представників певної національності. Національна психологія, характер, проявляються в самобутній мові, властивому кожному народові способі мислення, в пізнанні дійсності, оригінальній культурі, своєрідних звичаях, традиціях.

* Національна самосвідомість.

Національна самосвідомість – це усвідомлення кожною людиною себе як представника певної нації, носія національної культури, історії. Національно свідомою людиною не забуває своєї приналежності до певної нації (національності, етнічної групи). Така людина глибоко знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу, турбується про його сучасне і майбутнє.

* Народні знання.

Народні знання (астрономія, метеорологія, математика, ботаніка, зоологія, ветеринарія, медицина, кулінарія тощо), прикмети, завбачення погоди, знання, пов'язані з господарською діяльністю людей, ґрунтуються на багаторічних спостереженнях людей над явищами природи, порами року, флорою і фауною рідного краю.

Засвоєння та використання народних знань у процесі вивчення основ наук сприятиме успішній професійній та господарській діяльності особистості.

Таким чином, національний компонент в освітньо-виховній системі навчальних установ сприяє етнізації особистості, передбачає перебудову навчально-виховного процесу на основі національної матеріальної та духовної культури українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Якиманская И.С. Принципы построения образовательных программ и личностное развитие учащихся // Вопросы психологии. – 1999. – № 3. – С. 30-47.
2. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: Навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. – Харків, 2002. – 128 с.
3. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методам обучения. – СПб.: Питер, 2004. – 541 с.
4. Караковский В.А. Воспитательная система школы. – М., 1991. – 220 с.
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997. – 232 с.
6. Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. Сухомлинської О.В. – К., 1997. – 456 с.

Матеріал надійшов до редакції 04.12.2005 р.

Березюк Е.С. Национальный компонент в образовательно-воспитательных системах учебных заведений.

В статье проанализирована сущность понятий "образовательно-воспитательная система", "национальная образовательно-воспитательная система", их компоненты, а именно: национальный компонент, закономерности развития, этапы, особенности, пути и средства реализации в современных учебных учреждениях.

Berezuk O.S. National Component in Education System of Educational Establishments.

The article deals with the meaning of such notions as educational system, national education system, their components, especially national component, its development, periods, peculiarities, ways and means of their realization in modern educational establishments.